

הרב שלמה אישון

מטבע וירטואלי ('ביטקוין') – האם נהשב מטבע עפ"י ההלכה?

הקדמה

ביטקוין (Bitcoin) הינו מטבע דיגיטלי בעל ערך, שאינו בבעלות גוף מרכזי כגון מדינה או בנק (מטבע מבוזר).¹ באמצעות האינטרנט ניתן לבצע העברות ביטקוין לכל נקודה ברחבי העולם. הביטקוין ניתן לרכישה באמצעות המטבעות הקיימים בעולם, וערכו נקבע בשוק החופשי בהתאם להיצע ולביקוש. יותר ויותר עסקים וחנויות מקוונות מאמצים כיום את השימוש בביטקוין, וביפן הוא מוכר כאמצעי תשלום לגיטימי במדינה. בשני דברים שונה מטבע זה מהמטבעות המקובלים: א. במטבע הוירטואלי אין שום חפץ ממשי, וכשמו כן הוא – וירטואלי בלבד. ב. לאורך ההיסטוריה העולמית ועד ימינו, היו המטבעות מונפקים בהוראת השלטון.² כאן מדובר במטבע שאינו מונפק מטעם מדינה כלשהי.

יש לדון, לאור המיוחד במטבע זה, אם ההלכה רואה אותו כמטבע. לשאלה זו השלכות רבות, ובהן: האם יהיה איסור ריבית בהלוואה ופירעון של ביטקוין בערכו הנומינלי? אם נחשיב אותו כמטבע – הדבר מותר, אולם אם נראה בו סחורה ולא מטבע – הדבר אסור.³ כמו כן יש לשאול אם ניתן לבצע באמצעותו קניין כסף.

א. מטבע בלא חומר כלל

בעבר הייתה תלות בין ערך המטבע לבין החומר שהוא עשוי ממנו, וככל שהחומר היה

1. נכון לימים אלה קיימים כבר כ-16.5 מיליון מטבעות ביטקוין, והכרייה (דהיינו הפקת המטבע) תימשך עד להגעה לרף המרבי של 21 מיליון ביטקוין.
2. על כן המטבע היה הביטוי החזק ביותר לסמכות השלטון באותו מקום. ר' רמב"ם, הל' גזלה ואבדה פ"ה הי"ז-ה"ח: 'מלך שכרת אילנות של בעלי בתים ועשה מהן גשר מותר לעבור עליו וכן אם הרס בתים ועשה אותן דרך או חומה מותר ליהנות בה וכן כל כיוצא בזה שדין המלך דין. במה דברים אמורים במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדוניהם והם לו עבדים אבל אם אין מטבעו יוצא הרי הוא כגזלן בעל זרוע וכמו חבורת ליסטים המזויינין שאין דיניהן דין וכן מלך זה וכל עבדיו כגזלן לכל דבר.'
3. על פי ההלכה מותר לכתחילה להלוות מטבע שהוא הילך חוקי כדי להחזיר את אותו סכום, למשל להלוות בארץ 1,000 ש"ח כדי להחזיר 1,000 ש"ח, אולם אסור להלוות 100 ק"ג פירות כדי להחזיר 100 ק"ג, משום שיתכן שמחיר הפירות בשעה שמחזיר יהיה גבוה יותר מאשר בשעת ההלוואה. ר' שו"ע, יו"ד סי' קסב.

יקר יותר ומשקלו היה גדול יותר – כך ערך המטבע עלה, ואילו כיום ערך המטבע נקבע אך ורק בהתאם לערכו הנקוב, בלא התחשבות כלל בחומר שהוא עשוי ממנו. למרות זאת מוסכם על הפוסקים שגם המטבע הנהוג כיום, המהווה יחידת שומא ואמצעי תשלום מקובל,⁴ מוגדר כמטבע. בעצם אין כל אפשרות שלא להגדיר את המטבע הנהוג כיום כמטבע, משום שחלק מדיני התורה, כגון דיני גזילה ונזיקין, מחייבים שימוש בכסף, וממילא לא תיתכן מציאות שבה אין שום דבר המוגדר מבחינה הלכתית ככסף.⁵ בשונה מכלי שחשיבותו נובעת מן החומר ומן הצורה שהוא עשוי בה, עיקר חשיבותו של המטבע נובעת מהטבעת המלך ההופכת אותו לאמצעי תשלום מקובל.⁶ מבחינה זו דומה מטבע לשטר, אשר גם חשיבותו נובעת מהכתוב עליו ולא מהחומר שהוא עשוי ממנו.⁷ אכן, בשונה משטר, מטבע מוגדר כדבר שגופו ממון, משום שבני המדינה רואים אותו כדבר בעל ערך עצמי, ולא כשטר שערכו הוא רק בהיותו מהווה ראיה לקיומו של חוב.⁸

4. ד"ר שילם ורהפטיג (דיני מטבע במשפט העברי, פרק ראשון עמ' 13) מביא בשם המלומד האנגלי Geoffrey Crowther שלוש הגדרות המאפיינות את המטבע: א. יחידת שומא. ב. אמצעי תשלום. ג. אמצעי לשמירת ערך. שתיים מהגדרות אלו קיימות גם במקורותינו: על המטבע כיחידת שומא ר' קידושין כח ע"א: 'כל הנישום דמים באחר...' וברש"י שם: 'כל דבר שאם בא לתתו דמים באחר צריך לשומו בדמים דהיינו כל המטלטלין בר ממטבע...' וכ"כ בחידושי הרשב"א, שבועות מ ע"א ד"ה תני ר' חייא לסייעיה לרב. על המטבע כאמצעי תשלום, ר' בבא מציעא מו ע"א: 'כל הנעשה דמים באחר מאי ניהו – מטבע; וברש"י שם: 'כל הרגיל להיות ניתן דמים באחר, דהיינו מטבע, וכן הוא בחידושי הריטב"א ב"מ שם. ובספר המקח והממכר, לרב האי גאון, שער יג, כתב שמטעם זה אין מטבע נעשה חליפין: 'שהיא אינה מקח וממכר כשאר סחורה אבל היא דמי' לכל סחורה'. לא מצאנו במקורותינו שהמטבע מוגדר גם כאמצעי לשמירת ערך, אם כי מצאנו שהוא משמש כאמצעי להעברת ערך ממקום למקום שנועד להחליף העברת מיטלטלין שנשיאתם קשה יותר. ר' דברים יד, כד-כה (ביחס למעשר שני): 'וכי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלהיך לשומו שמו שם כי יברכך ה' אלהיך. ונתתה בכסף וצרת הכסף בידך והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו'.
5. ר' חזון איש, יו"ד סי' עב ס"ק ב; ועיי"ש שאפשר שאם אין מטבע בעולם ייחשב כסף צרוף מטבע לכל דיני התורה.
6. על כן אין מטבע נעשה חליפין; ר' בבא מציעא מה ע"ב: 'משום דדעתיה אצורתא...' וברש"י שם.
7. ר' חידושי הרמב"ן, בבא מציעא שם: 'ויש לפרש צורתא עבידא דבטלא והוה ליה כדבר שאין גופו ממון דומה לאותיות'. וכן הוא בחידושי הרשב"א, ב"מ שם; וכ"כ הרשב"א בקידושין כח ע"ב.
8. ר' נחל יצחק, חו"מ סי' סו, שכתב: 'ואף שכתבו כולם דמטבע ה"ל כאותיות שאין גופן ממון באמת אין שוה מטבע לאותיות ממש, דהא שטרות אין להם אונאה מטעם שאין גופם ממון, ואלו מטבע יש להם אונאה כמבואר בב"מ (גב ע"א) ובח"מ (סי' רכז [סעיף טז]) וכן אי' בשומרים, וע"כ אין זה רק לקנין חליפין ראו חז"ל להשוות מטבע לאותיות בזה'. ובהסבר ההבדל שבין שטר למטבע כתב בשו"ת פרדס רימונים, אבה"ע סי' מז: 'כי גוף הכסף או הנחושת שבמטבע דמיא ממש לגוף הנייר שבשטר חוב, כמו דזה אין גופו ממון רק מפאת האותיות שבו הוא שוה ממון, כמו כן זה אין גופו ממון רק מפאת האותיות הוא שוה ממון וכנ"ל. אולם בענין האותיות בעצמם הם חלוקים זה מזה כי האותיות שבשטר חוב הם בעצמם גם כן אין גופן ממון והממון שנותנים עבורם אינו מפאת עצמם רק מפאת הלוח ועל ידי אותיות אלו יוכל לגבות מן הלוח ועל כן שמין דמיהן לפי ערך מעמד הלוח, ואם יעני הלוח גם האותיות אינן שוין כלום, מה שאין כן במטבע הנה האותיות והצורה שנחקק בה הם עצמן גופן ממון שהרי אין אותיות אלו שעבוד חוב על מי שחקק אותם רק הוא מהסכם המדינה וחוק המלך שכל מטבע שחקוק עליה אותיות אלו וצורה זו תהיה הולכת בהוצאה בכך וכך, והרי זה מיקרי גופו ממון, וכמו כל המטלטלין וחפצים וכסף וזהב שעיקר ערכם הוא מהסכם המדינה שזה יהיה שויה בכך

היותו של החומר דבר שולי במטבע בא לידי ביטוי בדבריו של הראב"ד⁹ הכותב: כי כל הדברים שבעולם תמצא בהן כל מין ומין מעלה זה על זה מחשיבות גופם בטעם או בריח או במראה או שהוא מתקיים זולתי המטבע שאין צרכו אלא בדמיו במקנתו ואם אין מה תועלת יש בריבוי או מיעוטו בגסותו ובדקותו... דברים אלו, שנאמרו בתקופה שבה המטבעות היו עשויים ממתכת בעלת שווי, מהווים בסיס לקביעתם של הפוסקים שאין מניעה לומר שגם כסף העשוי מנייר ייחשב כמטבע, שהרי, כאמור, החומר אינו תנאי בהגדרת המטבע. אם כך הדבר, נראה שניתן ללכת צעד נוסף ולקבוע כי מבחינה הלכתית אפשר לוותר לחלוטין על החומר ולהגדיר כמטבע כל דבר המשמש יחידת שומא ואמצעי תשלום – גם אם מדובר במשהו וירטואלי שאין בו חומר כלל.¹⁰

יש לציין שכבר כיום מתבצעות חלק גדול של העסקאות בלא העברה פיזית של מטבעות. אדם מלווה או לווה בנתינת הוראה במחשב, בעוד בפועל לא מתרחשת כל העברה של כסף, אלא רק נרשם סכום כסף כחובה בחשבונו של המלווה ובה בעת נרשם אותו סכום כזכות בחשבונו של הלווה.

ב. משמעותה ההלכתית של העברה בנקאית

פוסקי זמנינו עסקו בשאלה כיצד קונה הלווה את מעותיו של המלווה בעוד כל מה שנעשה הוא רק רישום במחשב, ודנו בזה מצד קניין אודיתא, סיטומתא, דינא דמלכותא ועוד.¹¹ המשותף בין כל האפשרויות הללו הוא שכולן רואות את העסקה כעסקה של העברת חוב: הבנק היה חייב כסף למלווה, וכאשר מבצע המלווה את פעולת ההעברה – מתחייב הבנק באותו סכום כלפי הלווה. ברור שהגדרה זו של העסקה יכולה להיות נכונה רק כל עוד קיימים בפועל מטבעות ושטרות של כסף. במציאות כזו, ה'כסף' האמיתי הוא המטבעות ושטרי הכסף, ואילו הרישומים במחשב מהווים רק ראייה לסכום הכסף שזכאי בעל החשבון לקבל. אולם אם וכאשר יתבטלו לחלוטין המטבעות ושטרי הכסף, והמסחר יתנהל דרך 'ארנק דיגיטלי' בלבד, הרי שהרישום ב'ארנק הדיגיטלי' לא יוכל להיות ראייה לכמות הכסף, שהרי אין כלל כסף פרט לאותו רישום. במציאות כזו הרישום ב'ארנק

וכן זהו כן וכך, וגם זה כחד מהן, ואולם בשו"ת חיי אריה, ר' חיים אריה ליבש הלוי הורוויץ, סי' א, כתב שמה ששווה המטבע יותר מאשר שווי החומר שהוא עשוי ממנו נחשב 'אין גופו ממון', ורק שווי החומר שבו מוגדר כ'גופו ממון'.

9. מובא בשטמ"ק, בבא מציעא ס ע"ב.

10. עם זאת, ייתכן שלעניין פדיון מעשר שני לא יועיל מטבע וירטואלי ויהיה צורך במטבע מתכת השווה פרוטה לפחות. ר' שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' עא, שכתב: 'לע"ד לפי מה שנהוג שאין פודין מעש"ש ורבעי רק על מטבע של מתכת ולא על מעות נייר, דלפי"ז ה"ה נמי שאין לחלל על מטבע של לירה אחת דאף שאפשר לקנות בה חצי שעורה כסף אבל כיון שהמתכת אינה שוה פרוטה נראה דאין הבדל בין זה לבין מטבע של נייר'. ור' גם בשו"ת מחנה חיים, לר' חיים סופר, אבה"ע סי' כז, שכתב ש'כסף שיש עליו צורה' הנדרש לפדיון מעשר שני הוא רק מטבע שיש עליו צורה שוקעת או בולטת, אך לא שטרות שאין עליהם אותיות שוקעות או בולטות.

11. ר' באריכות בספר הצי"ק בהלכה, פרק יט ענף ב, ומה שהביא שם מדברי הפוסקים.

הדיגיטלי הוא יהיה הכסף עצמו, באשר הוא ישמש יחידת שומא ואמצעי תשלום, וכאמור לעיל, היעדרו של חומר אינו גורע ממעמדו ההלכתי של המטבע.

זאת ועוד, גם במציאות שבה יש עדיין מטבעות ושטרי כסף, ככל שהתשלומים הדיגיטליים, המתבצעים בלא העברה פיזית של מטבעות ושטרות, הופכים להיות שכיחים יותר, ניתן לראות בהם מבחינה הלכתית לא פעולה של הקנאת חוב, אלא פעולה של העברת כסף ממש. הרישום הדיגיטלי הוא הכסף עצמו, והגדלת הסכום הרשום בחשבונו של ראובן תוך הקטנת הסכום הרשום בחשבונו של שמעון הינה העברת כסף ממש משמעון לראובן, ולא העברת חובו של הבנק לשמעון – לידיו של ראובן.

במידה רבה קיים דמיון בין התהליך המתרחש כיום לבין התהליך שהתרחש בעבר ובו הנפיקה המדינה שטרי כסף. בראשית המאה ה-18 הונפקו שטרות הכסף הראשונים, מתוך רצון לייצר את הצורך לשאת מטבעות כבדים העשויים מכסף או זהב. שטרות אלה היו בעצם שטרי חוב על אוצר המדינה, שתמורתם התחייבה המדינה לשלם כמות מסוימת של זהב. 'הארנק הדיגיטלי' נועד בדיוק לאותה מטרה – לייצר את הצורך לשאת מטבעות ושטרות, וגם הוא, במצב הקיים כיום, מאפשר לבעליו לקבל מהבנק מטבעות ושטרי כסף פיזיים – בהתאם לרישום בארנק. באותה תקופה שבה הונפקו שטרי הכסף והיה להם כיסוי של זהב באוצרות המדינה, נחלקו הפוסקים בשאלה כיצד יש להתייחס אליהם. יש מן הפוסקים שסברו שדינם של השטרות מבחינה הלכתית כדין שטרי חוב,¹² ויש מן הפוסקים שראו בהם כסף ממש.¹³

החל משנת 1968, שבה נשללה לחלוטין האפשרות לקבל תמורה בזהב תמורת השטרות,¹⁴ מוסכם על הפוסקים שהמטבעות ושטרי הכסף אינם מהווים עוד שטרי חוב, אלא הם נחשבים ככסף על פי ההלכה – אף ששווי החומר שבהם פחות מפרוטה.¹⁵ אם נרצה ליישם את דברי הפוסקים בעניין המטבעות ושטרי הכסף גם לנידון דידן, נאמר שכל עוד קיימים מטבעות ושטרות של כסף, ניתן לראות את ההעברות הבנקאיות הן

12. ר' שו"ת בית שלמה, לר' שלמה דרימר, חו"מ סי' ע, שכתב ביחס לשטרי כסף: 'לדעתי הוא ממש שטרות שנכתב שכל המוציא יגבה בו. וכן מפורש... שכל המביאו מחוייבים הבנק לשלם במעות.. (התשובה נכתבה בשנת תרי"א). וכ"כ בשו"ת מחנה חיים (ר' חיים סופר. נכתב בשנת תרל"ה), ח"ב אבה"ע סי' כז, ששטרות הכסף הרי הם כשטרי הלוואה, משום שכתוב עליהם שהבנק חייב לשלם את הסכום הנקוב בהם למי שיביאם לבנק, והממונה על הבנק ולא המלך הוא החתום עליהם. ובשו"ת חיי אריה, שם (נכתב בשנת תר"ן) כתב: 'ודאי אין מלכות ושלטון בעולם שיגזור על בני מדינתו קבלו נייר בשוה כסף שזה אי אפשר, וכן בארצכם ברוסיה מונח באוצרות המלכות כמאה מיליאן רובל מעשת כסף וזהב לבד מן שאר חובות שיש להם, ואילו יצויר שנאבד הכסף והביטחונות אז ודאי יפול מחיר שטרות הנייר... א"כ אין עצמותו ממון וקאי רק לראיה על נכסי הבנק'. ואולם עי"ש שכתב בסוף דבריו שכל זה נוגע להגדרת כסף לעניין מצוות, אך לעניין דיני ממונות הולכים אחר המנהג.

13. ר' שו"ת חתם סופר, ח"ב יו"ד סי' קלד, אשר כתב ביחס למטבע: 'אין חילוק אם יהי זהב או כסף או נייר... אין ספק אצלי דהני באנק"א המה כסף גמור אפי' לקדש אשה והוי שפיר דומיא דעפרון וא"כ ממילא דהוי כסף לפדות הקדשות ומעשר שני'.

14. לפירוט בעניין זה ר' מחקרו של הרב דוד בס, כתר א עמ' 144-146 ובהערות השוליים שם.

15. ר' ברית יהודה, פרק יח סוף הערה יא.

כהעברה של חוב הן כתשלום כסף ממש, אך כאשר יחדל לחלוטין השימוש במטבעות ושטרות – מוסכם יהיה על הכול שההעברה הבנקאית כמוה כתשלום כסף ממש.

ג. מטבע שאינו מוכר על ידי השלטון

נראה שבשאלה אם די בכך שהמטבע הוא אמצעי תשלום מקובל, או שיש צורך גם באישור השלטון לכך, נחלקים ה'חתם סופר' וה'חזון איש'. ה'חתם סופר'¹⁶ משתית את מעמדו ההלכתי של המטבע הנוהג כיום על קביעת השלטון:

אבל גדר מטבע הוא שגזר המלך עליו שתצא ומי שממאן מלימכר וליקח באותו המטבע יחייב ראשו למלכות ודינא דמלכותא דין אמת ומשפט צדק הוא בזה ולא מלכותא דארעא לחוד גזר עליו אלא גם מלכותא דרקיעא ית"ש...
אולם ה'חזון איש'¹⁷ משתית את מעמדו ההלכתי של המטבע על הסכמת הציבור:
וענין מטבע כל דבר שהסכימו עליו בני המדינה למכור ולקנות בו ולהעריך בו את כל השוק כמו שנוהגין המדינות.

לדעת ה'חזון איש' אין צורך שהמלך הוא זה שינפיק את המטבע, ונדרש רק אישור המלך לשימוש במטבע במדינתו,¹⁸ שהרי בלא אישור המלך לא יקבלו אותו כל בני המדינה כאמצעי תשלום. מכאן שלדעת ה'חזון איש', אם יהפוך המטבע הוירטואלי לכזה שכל בני המדינה מקבלים אותו כאמצעי תשלום, הוא ייחשב כמטבע על פי ההלכה, אף שלא הונפק מטעם השלטון. לדעת ה'חתם סופר', לעומת זאת, הסכמת הציבור לבד אינה נותנת לו מעמד של מטבע כל עוד לא יקבע השלטון שזהו המטבע של המדינה וחייבים לקבלו כאמצעי תשלום. עם זאת ייתכן שגם לדעת ה'חתם סופר' ייחשב מטבע ככסף לעניין תשלומים וכדו' גם בלא דינא דמלכותא, אם קיימת הסכמה של בני המדינה להשתמש בו כיחידת שומא ואמצעי תשלום, ומה שנדרש דינא דמלכותא הוא רק כדי להגדירו מבחינה הלכתית כ'דבר שגופו ממון'.¹⁹

16. שו"ת חתם סופר, ח"ב יו"ד סי' קלד. וכ"כ שם, ח"ה חו"מ סי' קפז, ואולם שם סי' קנג כתב: 'וגם נ"ל דבאנקא צעטיל ניקני' בחליפין כי אין גופן מטבע אלא שיעבוד נכסי הקיר"ה והם ניקנים בחליפין, והרי שהבחין בין שטרי כסף לבין מטבע. ור' בפתחי תשובה, חו"מ סי' רג ס"ק א, שאת התשובה בסימן קפז השיב באחרונה.

17. חזון איש, יו"ד סי' עב ס"ק ב; מסתבר שהחזון איש לשיטתו, שאין אומרים בארץ ישראל דינא דמלכותא דינא (כך נכתב בשמו בספר פאר הדור, ח"ג עמ' רצו), אינו יכול להשתית את מעמדו ההלכתי של המטבע על דינא דמלכותא, משום שאם כן לא היה מטבע בארץ ישראל.

18. ר' חזון איש, חו"מ סי' טז ס"ק כד: 'דבימי הראשונים כל שיש לו כסף עושה מטבעות והמלך לא היה מקפיד רק על צורת מטבע מדינתו'.

19. כפי שהבאנו לעיל משו"ת חיי אריה. עוד ייתכן שמה שהצריך החת"ס דינא דמלכותא, הוא רק כדי להגדירו כדבר שגופו ממון ולא כשטר חוב, אע"פ שהמדינה התחייבה לתת בעבורו זהב או כסף. אולם במציאות שבה אין עוד כיסוי זהב וכסף, ייתכן שגם החת"ס יודה שדי בהסכמת בני המדינה כדי להגדיר אותו כדבר שגופו ממון – אף בלא דינא דמלכותא.

סיכום

אין מניעה הלכתית להגדיר מטבע וירטואלי כמטבע – אם הוא הוכרז כמטבע על ידי המדינה.

מטבע שהציבור נותן בו אמון ורואה בו אמצעי תשלום ויחידת שומא עשוי להיחשב מבחינה הלכתית כמטבע גם אם לא הוכר רשמית מטעם שלטונות המדינה – לפחות לעניין תשלומים וכדו'.

הביטקוין לא הונפק מטעם המדינה, וגם האמון שהציבור נותן לו הוא מוגבל, ועל כן במצב הנוכחי הוא לא יוגדר כמטבע אלא כסחורה או כשטר חוב.²⁰

20. לאחרונה אף הודיע בנק ישראל שהביטקוין והמטבעות הדומים לו אינם עונים להגדרה החוקית של מטבע או של מטבע חוץ, ויש לראותם כנכס פיננסי.